

Ubehaget i usikkerheten

Om vitenskapen og mennesket; positivisme, hermeneutikk og fenomenologi

Usikkerheten vokser når det vi vil danne oss oppfatninger om, ikke lar seg observere. [...] Samfunnsforskning trekker med seg kronisk usikkerhet av dette slaget, for samfunnsforskerne studerer tankelivet, og ingen kan observere andre tanker enn sine egne. Løsningen er å observere aktivitet – lytte til folk og se etter hva de gjør – og trekke slutninger til hva de mener eller vil med det de sier og gjør. Dett er å tolke. Det er en endefrem variant av empirisk analyse. Man iakttar noe – en uttalelse, en kroppsbevegelse – og slutter seg til noe annet – en hensikt eller et annet subjektivt fenomen, for eksempel følelser som får utløp i handling. Den slags analyse gjennomsyrrer alle liv. Det er lite vi har mer erfaring med, enn tolkning av det andre gjør. Vi tolker hverandre uavlatelig – når vi samtaler, leser bøker eller bruksanvisninger, tyder partiturer eller trafikkskilt. Vi spør oss sent og tidlig om folk mener det de sier, hva ord og uttrykk står for, hva som ligger i grimaser og gester, tilnærmelser og tilbaketrekning, følelsesutbrudd og frasemakeri.¹

Utdraget er hentet fra teksten "Vitenskapens vesen" av Raino Malnes, professor i statsvitenskap ved UiO. I teksten argumenterer han for at naturvitenskapens og samfunnsvitenskapens mål og metode er felles for de to. Det som er forskjellig, er hva man studerer – naturen og mennesket. Allikevel påstår Malnes at usikkerheten beskrevet i utdraget ovenfor, også gjelder for naturvitenskapene. På samme måte som samfunnsforskere trekker slutninger på grunnlag av observasjoner av menneskelig adferd, trekker for eksempel fysikerne slutninger om molekylers bestanddeler, på grunnlag av observasjon av molekyler. Det at noe ikke lar seg skue gjennom sansene betyr ikke at vi ikke kan oppnå viten om det. Det er dette Malnes karakteriserer som *tolkning*, "en endefrem variant av empirisk analyse". Videre argumenterer Malnes for at "formålet med tolkning er å få frem sannheten om det man tolker", og at dette oppnås gjennom metode- og erfaringsbevissthet.

¹ Malnes, Raino. 2007.

I denne oppgaven ønsker jeg å studere hvordan vitenskapelig metode har gjort seg gjeldende for undersøkelsen av mennesket i moderne tid. Hvordan kan vi tilnærme oss mennesket i studiet av det? Hva er problematisk i anvendelsen av denne menneskevitenskapen, på et menneske? Jeg vil innimellom komme tilbake til Malnes sin tekst, og se den i lys av disse spørsmålene. Først er det imidlertid nyttig å se på bakgrunnen for samfunnsvitenskapenes dannelse. Hva preget dem metodisk sett fra fødselen av?

Samfunnsvitenskapenes begynte for fullt å vokse frem på 1800-tallet.

Samfunnsvitenskapen var sterkt inspirert av den nye vitenskapelige tenkemåten som var arbeidet frem siden 1600-tallet. Når fundamentet for en ny forskningsgren skulle dannes, ble denne tenkemåten avgjørende. Dette aspektet ved samfunnsvitenskapens tilblivelse viser seg tydelig i den sentrale filosofen August Comtes tenkning.² Vi må forstå Comtes tenkning i lys av nettopp denne "nye" naturvitenskapelige tankegang.

Sentralt for denne tankegang var den økte metodebevisstheten og det spesialiserte erfaringsbegrepet. Når vi bygger vår viten på erfaring må vi, ifølge denne metoden, forstå fenomenene løsrevet fra oss selv, slik at vi får selvstendige og allmenngyldige sannheter. For at noe skal være sant må det nødvendigvis kunne enes om, altså må sannhet være løsrevet fra den enkeltes subjektivitet, og gjerne også løsrevet fra menneskets feilbarlige sanseapparat.³ Slike sannheter eksisterer da i et koherensforhold med verden slik den er i seg selv, virkeligheten. Erfaring må da forstås som systematisk observasjon av et kvalitativt, målbart fenomen, i kontrollerte betingelser og omgivelser, med mulighet for etterprøvbarhet. Med kontrollerte betingelser mener vi at en ved observasjon kjenner til alle de faktorer som påvirker det observerte fenomen. Dette er helt nødvendig for å kunne utlede sanne konklusjoner om årsak og virkning. Sånn sett er de fenomener som observeres gjennom en slik metode objekter – deres fremtreden og oppførsel kommer ikke fra fenomenet selv: Objekter har et sett egenskaper, men de agerer ikke - de reagerer, påvirkes. Objekter fungerer da i et system av krefter og naturlover, i et årsak-virkningsmønster. Den epistemologiske filosofien om at sannhet utledes fra observasjon av positive fakta – fenomener som er tilgjengelige for oss

² *Tid og tanke*. s. 69-70

³ *Tid og tanke* s. 67-68

gjennom systematisk observasjon – kalles positivisme. I positivismen anser en vitenskapens oppgave nettopp som det å studere disse positive faktaene, som vi nå har pekt på som *objekter*.

Samfunnsvitenskapene måtte, som i naturvitenskapen, bygge på en gjennomført vitenskapelig metode. Dette var den eneste veien til sikker viten. I lys av dette kalte sosiologiens grunnlegger, August Comte, sitt eget fag for samfunnsfysikk. Comte hevdet at all vitenskap, enten det dreide seg om natur eller kultur, skulle funderes på en felles vitenskapelig metode, positivismen.. Comte drømte, som mange andre har gjort før og etter ham, om å bygge en felles plattform for å kunne forklare alle naturfenomener *og* samfunnsfenomener. Slik mennesket har underlagt seg naturen skulle det også kunne kontrollere og mestre samfunnsutviklingen. En del som var av denne oppfatningen ville gjerne påstå at samfunnet følger visse lover, i samme grad som naturen fungerer gjennom naturlover. ⁴

Utviklingen av samfunnsvitenskapene foregikk allikevel ikke nøyaktig slik Comte hadde håpet. Heller enn å bevege seg i retning av å funderes på en enhetlig metode, gikk samfunnsvitenskapen mot fragmentering og spesialisering. De forskjellige vitenskapene som dukket opp var ikke bare spesialiserte, de var ofte også motstridende og lå gjerne i konkurranse med hverandre. Det som derimot ble fellesnevneren for disse var det definerende positivistiske fundamentet, et fundament som har sterk innflytelse på mange fagfelt fortsatt i dag. ⁴

Så hva impliserer egentlig denne positivismen for samfunnsvitenskapene? For å svare på dette bør vi først ha for oss hva som skiller samfunnsvitenskapen fra naturvitenskapen, hvor positivismens idealer ble utledet fra. Nå kan det sies hvor mange omfattende usikkerheter vi finner i studiet av samfunnet og mennesket, sett i forhold til naturvitenskapen. Mennesket inngår i historiske, kulturelle og sosiale situasjoner med store variasjoner. Hvordan kan vi si at det som er sant til en tid og et sted, også er sant for en annen tid og et annet sted? Hvordan kan vi overføre lærdom fra en situasjon til en annen? Hvor skal vi sette grensene?

⁴ *Tid og tanke*, s. 69-71

I teksten til Malnes så vi hvordan disse usikkerhetene ble anerkjent som reelle usikkerheter. Allikevel argumenterer han for at det bør være mulig å gardere seg mot dem, og et gjennom en metode- og erfaringsbevisst tolkning. Til hvilken grad dette er mulig er, ut ifra den aktuelle teksten, uklart. Etter min oppfattelse gjør dette sannhetsbegrepet til Malnes problematisk. Hans påstand om at "formålet med tolkning er å få frem sannheten om det man tolker" burde vært utdypet. Hvis vitenskapen må baseres på tolkning, inngår ikke denne tolkningen i en historisk, kulturell og sosial situasjon, slik som beskrevet ovenfor? Hva vil sannhet i denne forstand bety? "Vi vil vite hva som virkelig rører seg i folks sinn." Kan vi det?

Slik sett er det vanskelig å påstå at, tross sin tro på empirien, Malnes inngår i en klar positivistisk diskurs. For positivisten bør disse usikkerhetene og tolkningene unngås. Etter min mening tyder dette på en nyansering i samfunnsvitenskapenes metodiske grunnlag. Sannhet må forstås, i hvert fall innen samfunnsvitenskapene, som noe annet en i de positivistiske, objektivistiske vitenskapene.

Så hvordan skal vi da forstå sannhet? I følge Malnes må sannhet nødvendigvis forstås på grunnlag av tolkning. Tolkningen må igjen forstås ut ifra den historiske, kulturelle og sosiale sammenhengen til den som tolker. På 1900-tallet forsøkte den tyske filosofen Hans Georg Gadamer (1900-2002) ⁵ å danne et grunnlag for samfunnsvitenskapene, for hvordan tolkning kan være mulig. Tolkningen forstås i hermeneutikken på grunnlag av sammenhengen som den som tolker står i. Sammenhengen danner grunnlag for tolkningens forståelse. Altså er tolkning og forståelse av verden gitt visse forutsetninger, som stadig er i endring. Konsekvensen blir at forståelse, viten, aldri er objektiv. ⁶

De forutsetningene vi alltid møter verden med defineres i hermeneutikken som vår *forståelseshorison*t, vårt helhetsforståelse av verden. Forståelseshorisonen er stadig i endring, nettopp gjennom vår forståelse av verden, eller rettere sagt gjennom av verden, av *helheten*. Når vi møter verden med forutsetninger, fordømmer, vil disse modifiseres etter hvert som verden viser seg for oss. Gjennom vår tolkning finner vi ut hva som kan forstås som sant og usant, og vår forståelse av verdens deler, vil forme vår forståelse av

⁵ *Tid og tanke* s. 83

⁶ *Tid og tanke* s. 82

verdens helhet. Forståelse vil dermed være den prosessen der våre fordommer bringes i overensstemmelse med det vi prøver å forstå. Vår forforståelse av det vi undersøker, vil nødvendigvis farge vårt møte med det, men dette møtet vil igjen bringe vår oppfattelse nærmere det *meningsfulle* i det vi undersøker.⁷

Samtidig som denne tenkemåten om forståelse fremstår mer adekvat for samfunnsvitenskapene enn det det positivistiske hevdelsen av objektiv sannhet gjør, så byr også hermeneutikken på utfordringer. To tolkninger av et objekt kan hver for seg være like helhetlige, men allikevel være motstridende. Hvordan skal vi kunne vurdere om en tolkning kan være bedre eller "sannere" enn en annen? Forholdet mellom naturvitenskapen og samfunnsvitenskapen, om forståelse og sannhet, kan åpenbart diskuteres både opp og ned og i mente. Men la oss nå kalle samfunnsvitenskapen for det det er, nemlig *menneskevitenenskap*. Jeg mener altså, at det i denne sammenheng, vil være fruktbart å diskutere *selve* mennesket som undersøkelsesobjekt – hva vil det si å studere et menneske? Hva vil det si å *møte* et menneske?

Under et foredrag på Litteraturhuset beretter professor i historie Erling Sandmo om en skjellsettende opplevelse: Under et arbeid med en originaltekst fra middelalderen, oppdager han på siste side i den gamle boken en mengde små prikker. Ved nærmere undersøkelse innser han plutselig at det er stearinflekker. Forfatteren eller en leser av boken har blåst ut lyset etter å ha lest boken ferdig. For en historiker, som til vanlig jobber med tekster, oppleves oppdagelsen av dette som et møte med et *menneske*.⁸

Hva kan det være som var så spesielt for Sandmo med funnet av denne etterlatenskapen? Opplevelsen av å møte et menneske trekker tankene mot fenomenologen Emmanuel Levinas (1906-1905). Levinas kritiserte, som andre fenomenologer, den filosofiske og vitenskapelig trangen til å utarbeide helhetsforståelser, til å danne systemer som vi ut ifra kan kontrollere verden. I stedet for å skulle allmenngjøre og universalisere våre oppfatninger av mennesket, i stedet for å definere mennesket i et system, må vi møte mennesket som det det er – et unikt, ekte og

⁷ *Tid og tanke* s. 82-83

⁸ Kristoffersen, Siv. 2013

transcenderende subjekt.⁹ Vårt møte et *menneske* blir som sådan en opplevelse, snarere enn en erfaring, som transcenderer vår mulighet til å systematisere og objektivisere. Erling Sandmo, etter å ha arbeidet seg gjennom tekst, kilder, objekter, møter plutselig noe *menneskelig* der han sitter. Forfatteren eller leseren av denne gamle boken er ikke et historisk objekt, det har vært et reelt menneske som har virket i verden, på samme måte som Sandmo selv. Møtet med denne aktøren oppleves transcendent i forhold til de historiefaglige metodene.

Andre fenomenologer vil vektlegge andre sider av denne menneskeligheten, og den fenomenologiske tradisjon har mange implikasjoner for begreper om sannhet og menneskelighet. Sentralt for dem alle er tanken om at hvis vi skal kjenne verdenen vi *er* i, må vi forstå den på grunnlag av det vi kan vite noe om, nemlig vår egen opplevelse av den. Til forskjell fra positivistene, som ville forstå verden i seg selv, løsrevet fra vår egen opplevelse av den, vil fenomenologene typisk påstå at nettopp det at verden er formet av vår opplevelse av den, betyr at vi ikke kan forstå den løsrevet fra oss, jamfør Heidegger (1889-1976¹⁰).¹¹ Vi kan altså ikke forstå verden i et subjekt-objektsforhold, som gjerne har vært det grunnleggende i europeisk filosofi og vitenskap i store deler av historien. Vår bevissthet er alltid bevissthet om noe, og vi befinner oss dermed alltid i et gjensidighetsforhold til det vi studerer, slik hermeneutikerne argumenterte for. Vi ser at fenomenologien og hermeneutikken er beslektet.

Jeg argumenterte innledningsvis for hvordan man i positivismen forholdt seg til det observerte som objekt, og hvordan dette tanke-systemet ble fundamentalt for menneskevitenskapene. Tanke-systemet utleder konklusjoner om mennesker ut ifra positive fakta, og setter dataene inn i et system, som igjen forsøker å definere lover for hvordan et menneske virker. Vi ser her hvordan mennesket reduseres til et objekt. Mennesket er ikke selv aktørene i deres livsverden, de inngår i et system som styres av krefter og lover. Dette systematiske synet på menneskeheten klinger av en viss determinisme, og i en deterministisk verden er det ikke plass til aktører, *mennesker*. Malnes sin behandling av mennesket som studieobjekt er altså, i forhold til det

⁹ Kvamme, m. fler. s. 282-289

¹⁰ Rørvik m fler. s. 164

¹¹ Rørosgaard, Svein, 2013

fenomenologiske standpunktet, noe mangelfull. Til hans forståelse av at "formålet med tolkning er å få frem sannheten om det man tolker", kan man fra det fenomenologiske perspektivet svare at så lenge man tolker et menneske, så ligger den dypeste sannheten i det at du faktisk møter et menneske, ikke et objekt. Respekter mennesket deretter.

Vi har nå drøftet tre forskjellige tilnæringsmåter til studiet av mennesket. Som grunnlag for menneskevitenskapene var den positivistiske metoden, utledet fra naturvitenskapelig tenkemåte sentral. Fra den naturvitenskapelige søken etter objektiv sannhet om verden kom et ønske om en tilsvarende enhetlig metode i menneskevitenskapen, spesielt i sosiologien. På samme måte som man har bemektiget seg naturen, oppsto et håp om å kunne kontrollere og styre samfunnets utvikling, til det beste for alle. Hvis man skulle klare dette trengte man et felles fundament, en enhetlig vitenskap. Det skulle allikevel bli en fragmentert og spesialisert viten, denne undersøkelsen av mennesket.

Mennesket inngår nemlig i flere forskjellige sammenhenger, til enhver tid og ethvert sted. I studiet av mennesket må en ta hensyn til en rekke perspektiv som synes å fungere annerledes enn den tilsynelatende lovstyrte naturen. Mens det positivistiske utgangspunktet uansett ble definerende for hvordan menneskevitenskapen utviklet seg, dukket det etter hvert opp en måte å behandle disse historiske, kulturelle og sosiale sammenhengene mennesket inngår i, nemlig hermeneutikken – fortolkningslæren. Vi befinner oss i et gjensidig forhold til det vi studerer. Vi møter verden på betingelser, en forståelseshorison, vårt grunnleggende betraktningsforhold til verden.

Forståelseshorizonten beveger seg, i møtet med det vi studerer, stadig nærmere en helhetlig forståelse av det, selv om vi aldri kan si at vi har objektiv viten om en ekstern verden. Vi påvirker det vi studerer, og det vi studerer påvirker oss. Det synes til at også hermeneutikken har fått betydning for samfunnsvitenskapene.

Hermeneutikken er også beslektet til den siste tilnæringsmåten vi diskuterte – fenomenologien. Når vi studerer mennesket, og gjerne også det mennesket skaper, må vi anse det vi studerer som aktør, heller enn et objekt. Vitenskapene må dermed kjenne sine begrensninger. Selv om man i møtet med mennesket kan oppnå en meningsfull forståelse av det, er det ikke mulig å komme frem til en definerende, universell teori om

et system vi inngår i. Hvis vi forsøker å utvikle en slik enhetlig, objektiv menneskevitenskap, setter vi vitenskapen som herre over oss selv, og vi står i fare for å miste mange av de viktige, interessante spørsmålene vi som mennesker kan forstå verden med, som de aktørene vi er gjør vi verden meningsfull.

Hva vil det si å være et menneske?

Kildeliste:

Malnes, Raino: "Vitenskapens vesen", *Morgenbladet*. Publisert 23.02.07. Fra forberedelseshefte til heldag.

Tid og tanke 2, "kunnskap og sannhetssøken" – hefte utdelt i Hist.Fil. timer av Rørsgaard, Svein.

Kristoffersen, Siv, professor i Arkeologi, UiS. I samtale med, 2013.

Kvamme, Ole Andreas, m. fler. *I samme verden*. Cappelen Damm 2008

Rørvik, Thor Inge m fler. *Historie og filosofi 2*. Cappelen 2008

Rørsgaard, Svein – "Husserls kritikk av den objektive vitenskapen", "Sannhetsteorier". Powerpointer fra Hist.fil. timer, fagets itslearningside.